
ФИЛОЛОГИЯ

УДК 821.161.3 Лужанін. 06 – 1: 81' 37

Параўнальныя канструкцыі паводле суб'екта параўнання
ў мове твораў М. Лужаніна

С.М. АНІСЬКОВА

У артыкуле даследуецца суб'ект параўнання паводле лексіка-семантычных, структурна-граматычных, асацыятыўных і функцыянальных уласцівасцей на матэрыяле параўнальных канструкцый у мове твораў М. Лужаніна. У якасці суб'екта параўнання могуць выступаць прадмет, прымета прадмета або дзеяння, але найчасцей – дзеянне або працэс.

Ключавыя словы: лексема, семантыка, структура, суб'ект, параўнальная канструкцыя, параўнальны зварот, фразема.

The article touches upon the subject of comparison on the lexical-semantic, structural and grammar, associative and functional properties on the material of comparative constructions in the language of M. Luzhanin. An object, a sign of an object or action may be the subject of comparison, but most often it is the action or process.

Keywords: lexeme, semantics, structure, subject, comparative construction, comparative turn of speech, phraseme.

Параўнанне – адзін са сродкаў пазнання і ўспрымання рэчаіснасці. Пільнае людское вока прыкмячае падобныя ўласцівасці прадметаў і з'яў, бачыць агульныя і прыватныя праявы жывой і нежывой прыроды. Чалавек усведамляе тонкія адценні свайго фізічнага і псіхічнага стану, заўважае адметнасць стану іншых асоб і жывых істот. Усё гэта адлюстроўваецца ў параўнальных канструкцыях, якіх нямала ў фальклорных і літаратурных творах.

Параўнальнымі канструкцыямі ўмела карыстаюцца мастакі слова. Для іх параўнанне – выразны від тропа, адзін са спосабаў характарыстыкі прадметаў і з'яў рэчаіснасці праз супастаўленне іх з іншымі, нечым падобнымі прадметамі і з'явамі жыцця.

Параўнанні Максіма Лужаніна заўсёды цесна звязаны з ідэйна-мастацкай накіраванасцю твораў, падпарадкаваны ёй. Акрамя таго, яны больш яркая, поўна і з большай катэгорычнасцю выяўляюць эмацыянальныя адносіны аўтара да аб'екта апісання.

Аналіз розных тыпаў параўнанняў мэтазгодна праводзіць, абапіраючыся на іх структуру: суб'ект параўнання, аб'ект параўнання, аснова параўнання. На нашу думку, лепш пачаць з размежавання параўнальных канструкцый у залежнасці ад таго, што з'яўляецца суб'ектам (прадметам) параўнання. Гэта дазваляе вызначыць, да якіх абсягаў жыцця найбольш часта звяртаўся аўтар у сваёй мове і якія асацыяцыі і вобразы ў яго пры гэтым узнікалі. У якасці суб'екта параўнання, да якога непасрэдна мае дачыненне параўнальная канструкцыя, могуць выступаць прадмет (у шырокім сэнсе), дзеянне або працэс, прымета прадмета або дзеяння.

Параўноўвацца могуць любыя прадметы і з'явы, але часцей за ўсё такія, якім, на думку таго, хто гаворыць (ці піша), неабходна даць вобразную характарыстыку, каб слухач (ці чытач) змог больш наглядна ўявіць сабе прадмет выказвання – чалавека ці якую-небудзь іншую жывую істоту, грамадскае жыццё людзей і абстаноўку, у якой жывуць і дзейнічаюць людзі, з'явы прыроды [1, с. 173].

У мове твораў М. Лужаніна сустракаюцца параўнанні, якія характарызуюць

а) прадмет:

Бягуць і пакручваюцца *слупы*, **як верацёны** [3, с. 358];

Жыў дарожны майстар пры гасцінцы:

Светлы дом, вішневы *сад*, **як гай** [3, с. 169];

І сонца стаяла на тысячу верст.

Адно толькі густое *сонца*, **як брага** [4, с. 424];

Хмяліла *мора*, **як віно** [5, с. 241];

б) прыродныя з'явы:

За вескаю, за Купаю,

Дзе тоўкся чорт са ступаю

У даўнія гады,

Дажджы, **як коні**, тупалі

І рвалі пад Лынтупамі

Паводкі павады [6, с. 81];

в) чалавека і жывых істот:

Ён, **як цень**, з'явіўся асцярожна [4, с. 290];

Турбуе тэлеграфны дрот,

Ляціць паведамленне.

Пануры *немец*, **як удод**,

Перадае здарэнне [4, с. 505].

Можна заўважыць, што ў прыведзеных параўнаннях, якія паясняюць у сказе дзейнік, найбольш распаўсюджаны канкрэтныя назоўнікі.

Максім Лужанін ужывае і такія параўнальныя канструкцыі, якія адносяцца да прыметніка і ў якіх даецца тлумачэнне колеру, фізічным, псіхічным ці душэўным якасцям чалавека, прасторы або часу, выяўляюцца прыметы дзеяння:

Затоплены вербалоз трымае на разгатых пальцах пуховыя пупышкі,

Жоўтыя, **як малыя кураняты** [3, с. 438];

Палетак, дзе маці спявала, жнучы

Каласы *залатыя*, **як жоўтыя лотаці**,

Дзе зара пагубляла ключы, ідучы,

Несучы перавяслы на жніўныя постаці [3, с. 106];

Буханку зямлі са смакам

Кроіў маланкі нож,

Скрозь на шашы падскакваў

Пругкі, **як з гумы**, дождж [6, с. 24];

Дзед – невялічкі і вельмі *вёрткі*, **як хлапчук** [3, с. 319].

Тут пашыраны спалучэнні прыметніка ў галоўнай частцы супастаўлення з назоўнікам у залежнай частцы. Субстантыў выступае як у разгорнутай, так і ў неразгорнутай форме.

Ёсць у Максіма Лужаніна група параўнанняў, якія адносяцца да прыслоўяў:

На захадзе згасе дзень –

Байцам бракуе сілы.

І *нечакана*, **як прамень**,

Іх мара азарыла [4, с. 512].

Падобныя канструкцыі ўжываюцца галоўным чынам тады, калі якасць, прымета дзеяння, выражаныя прыслоўем, носяць абстрактны, адцягнены характар і патрабуюць канкрэтызацыі. Апошняе і рэалізуецца праз аналогію з такім прадметам, з'явай, якім найбольш уласцівы гэтыя якасці, адзнакі, прыметы [7, с. 137], напрыклад:

Беларусь развіднелася нам,

Стала *ясна*, **як рысы далоні** [4, с. 438];

Бор устаў прада мной *незнаёма*,

Быццам толькі праз камень прарос [5, с. 124].

У такіх параўнаннях большай ужывальнасцю характарызуюцца тыя лексемы, якія дазваляюць паэту ў канкрэтна-пачуццёвай форме адлюстраваць уяўленні пра свет, свой асабісты падыход да асэнсавання рэчаіснасці.

Даволі распаўсюджаны параўнанні ў мове твораў М. Лужаніна, якія канкрэтызуюць дзеянне, працэс, рух, стан, слыхавыя і зрокавыя асацыяцыі; адносяцца да дзеяслова і выкарыстоўваюцца:

а) пры дзеясловах быцця:

А дым *стаяў*, **як чэмер**, горак,
І прагарэньваўся прастор [4, с. 235];

б) пры дзеясловах руху:

Ляціць да долу крупкі,
Нібыта соль са ступкі [3, с. 13];
Ідзе жнярка, **як вятрак**,
Размахвае крыламі [8, с. 292];
Ідзе, **як певень**, паліцай [4, с. 486].

Гэта група параўнанняў найбольш запатрабаваная. Дзеясловы з уласцівым для іх агульным значэннем (руху, дзеяння) дзякуючы параўнальнаму звароту атрымліваюць канкрэтна-вобразную афарбоўку:

І ўжо фіранка на акне *ляціць*,
Як ветразь карабельны [5, с. 253].

У такім тыпе аналогій роля дзеясловаў надзвычай вялікая: яны, выражаючы рух, дзеянне, акрэсліваюць семантычны бок усяго словазлучэння. Але значэнне, агульны воблік параўнання цалкам не вычэрпваецца толькі лексічным значэннем указаных дзеясловаў. Яно выцякае з таго адзінства, у якое ўступае дзеяслоў з параўнальным зваротам, утвараючы цесную логіка-граматычную еднасць:

Наперадзе *плыў*, **як лебедзь**,
Наш трохпалубны параход [3, с. 127].

Шырокае ўжыванне параўнальных канструкцый са значэннем дзеяння, руху абумоўлена зместам і характарам апісання пры дзеясловах, якія называюць дзейнасць органаў пачуццяў:

Ці абзавешся хоць трохі мне,
Ці ў далях *знікнеш*, **як смуга**,
Маё апошняе каханне,
Мая заўсёдная туга [4, с. 168];
Рэчка *бліснула* **светлаю пасмай** [4, с. 533].

Самая вялікая група параўнальных зваротаў – пры дзеясловах фізічнага дзеяння:

Ён *дудзеў*, **як авадзень** [6, с. 92];
Малы гарадок *калаціўся*, **як ліст** [4, с. 384];
Разарваўся, **як поцілка**, змрок [4, с. 438].

Такія параўнанні дапамагаюць паэту больш вобразна, ярка ўявіць тое, пра што ідзе гаворка, дапаўняюць, тлумачаць, працягваюць дзеянне, умацняюць успрыманне верша.

Сярод разгледжаных тыпаў параўнання асобна вылучаецца група словазлучэнняў устойлівага характару. Гэта пераважна застылыя фразеалагічныя адзінкі, якія структурна адражняюцца ад іншых параўнанняў тым, што пры пэўным дзеяслове замацоўваецца сталы параўнальны зварот. Такія словазлучэнні прадстаўляюць сабой лексіка-граматычныя адзінкі, значэнне якіх не вынікае поўнасьцю з кампанентаў, што ўваходзяць у іх склад. У функцыянальна-стылістычных адносінах гэтыя параўнанні належаць пераважна да мовы народна-размоўнай:

Наўзбоч сцяжыны,
Нібы ўкопаны, чаравік,
Стаў, дашукваючыся прычыны [2, с.22];
Каб ён, **як вуж**, *віўся*,
Як асіна, *калаціўся* [3, с. 356].

Фразеалагічная спецыфіка такіх злучэнняў выяўляецца, па-першае, у вобразнасці іх значэння, бо “стаяць, нібы ўкопаны” азначае перастаць рухацца, замерці на месцы [24,

с. 487]; “калаціцца, як асіна” значыць калаціцца вельмі моцна [9, с. 81]. Як у першым, так і ў другім выразе ні “ўкопаны”, ні “асіна”, безумоўна, не ўспрымаюцца літаральна, у іх прамым сэнсе. Па-другое, адметнасць такіх словазлучэнняў выяўляецца ў строгай абмежаванасці дзеясловаў, з якімі спалучаюцца параўнальныя звароты. Выраз “нібы ўкопаны” магчымы толькі пры дзеяслове “стаяць”, злучэнне “як асіна” ўжываецца выключна пры дзеяслове “калаціцца”. Па-трэцяе, іх асаблівасць заключаецца яшчэ і ў тым, што ўсе падобныя словазлучэнні нельга назваць параўнаннямі ў поўным сэнсе слова, бо яны не выступаюць ужо ў ролі супастаўлення па падабенству, а з’яўляюцца як бы вобразнымі аналогіямі. Апошняе і дае магчымасць выкарыстоўваць устойлівыя параўнальныя словазлучэнні ў якасці гатовых мастацкіх сродкаў для характарыстыкі прадметаў, асоб, з’яў, дзеяння і г. д.

Такім чынам, параўнанні разгледжанага тыпу як бы стаяць у цэнтры іншых параўнальных словазлучэнняў і ім належыць вядучая, арганізуючая роля. Акрамя таго, яны з’яўляюцца базай для ўтварэння ўстойлівых фразеалагічных словазлучэнняў і тым самым спрыяюць развіццю фразеалагічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Літаратура

1. Беларуская граматыка : У 2-х ч. Ч. 2. Сінтаксіс / Рэд. М.В. Бірыла, П.П. Шуба. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – 327 с.
2. Лужанін, М. Вярнуся ветрам : Вершы, сатыра, гумар / М. Лужанін. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1987. – 126 с.
3. Лужанін, М. Збор твораў : У 4-х т. Т. 2 Паэмы. Вершы 1955–1965. Проза. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1980. – 560 с.
4. Лужанін, М. Збор твораў : У 4-х т. Т. 1. Вершы. Паэмы 1924–1954 / М. Лужанін. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1979. – 576 с.
5. Лужанін, М. Збор твораў : У 4-х т. Т. 3. Падарожныя нізкі. Вершы 1966–1973. Як нараджаўся новы свет. Рэпартаж з рубцом на сэрцы. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1981. – 512 с.
6. Лужанін, М. Галасы пад выраем : Кніга паэзіі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1980. – 128 с.
7. Базыленка, А.М. Параўнальныя словазлучэнні ў сучаснай беларускай літаратурнай мове (На матэрыялах творчасці Я. Коласа) / А.М. Базыленка // Працы інстытута мовазнаўства АН БССР. – Вып. 3. – Мінск, 1957. – С. 112–144.
8. Беларуская мова : Энцыклапедыя / Беларус. Энцыкл.; Пад рэд. А.Я. Міхневіча; Рэдкал. : Б.І. Сачанка і інш. – Мінск : БелЭн, 1994. – 655 с.
9. Лепешаў, І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : У 2 т. Т. 1. А–Л. – Мінск : БелЭн, 1993. – 590 с.